

РОЗДІЛ 8 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.112.2:82.091:81'364

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.2.42>

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ І ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

TRANSNATIONAL LITERATURE: THE PROBLEM OF DEFINITION AND PREMISES OF THE RESEARCH

Анхим О.І.,

*orcid.org/0000-0001-8693-1970**кандидат філологічних наук,**докторант кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

З 1990-х років кордони між міграційною літературою та національною літературою дедалі частіше ставляться під сумнів, а критерій походження авторів все більше втрачає вагу у порівнянні з тематичними та естетичними аспектами їх творчості. Саме в цей час в літературознавстві спостерігається транснаціональний поворот, який передбачає концептуалізацію нації як умовної і такої, що підлягає історизації. Транснаціональні дослідження, які спираються на постійну трансгресію національних, етнічних та культурних кордонів, відкривають продуктивну перспективу для літературознавства. Транснаціональна література, долаючи дихотомію між національною літературою і літературою меншин, між «своїм» і «чужим», розвиває нові естетичні парадигми, які характеризуються мобільністю та транскультурністю.

У статті аналізуються літературознавчі дослідницькі перспективи та пізнавальна цінність концепції транснаціональності. Зазначено, що наразі не існує загальноприйнятої дефініції «транснаціональної літератури», проте найчастіше цей феномен розглядають у двох аспектах: з одного боку, в контексті дослідницького підходу, який охоплює будь-які тексти, що виходять за межі національних і культурних кордонів, з іншого – для характеристики сучасних текстів, які написані авторами іншої (відмінної від рідної) національної, культурної та мовної приналежності й містять як на змістовому, так і на формальному рівні певні транснаціональні особливості письма. Таким чином, транснаціональність передбачає розгляд текстів не лише сучасної літератури, але й попередніх епох.

Особливу увагу у статті скеровано на три рівні декодування транснаціональної літератури: біографічно-референтний, тематично-змістовий і естетичний (текстово-структурний). Визначено, що саме одночасний розгляд транснаціонального тексту на всіх трьох рівнях запобігає зміщенню фокусу декодування тексту до позалітературних аспектів, уможливорює його естетичну оцінку і сприяє високому ступеню об'єктивності в аналізі та переконливості інтерпретації.

Ключові слова: міграція, трансгресія, транснаціональна література, транснаціональний поворот, транскультурність, трансмігрант.

Since the 1990s, the boundaries between migration literature and national literature have been increasingly questioned, and the criterion of authors' origin has been losing weight in comparison with the thematic and aesthetic aspects of their work. At this time, one can observe a transnational turn in literary studies, which involves the conceptualization of a nation as conditional and subject to historicization. Transnational studies which rely on the constant transgression of national, ethnic and cultural boundaries open a productive perspective for literary studies. Transnational literature overcomes the dichotomy between national and minority literature, between "own" and "foreign", and develops new aesthetic paradigms characterized by mobility and transculturality.

The article analyzes literary research perspectives and cognitive value of the concept of transnationality. It is noted that currently there is no generally accepted definition of "transnational literature", but there are two most common aspects of this phenomenon. On the one hand, it is considered in the context of a research approach that covers any texts that go beyond national and cultural borders. On the other hand, it is used for characterization of modern texts, which are written by authors of another (different from the native) national, cultural and linguistic affiliation and contain certain transnational features of writing both at the content and formal level. Thus, transnationality involves consideration of texts that belong not only to modern literature but also to previous eras.

Special attention in the article is directed to three levels of decoding transnational literature: biographical-referential, thematic-content and aesthetic (textual-structural). It was determined that the simultaneous examination of a transnational text at all three levels prevents the focus of text decoding from shifting to non-literary aspects, enables its aesthetic assessment, and contributes to a high degree of objectivity in the analysis and persuasiveness of the interpretation.

Key words: migration, transgression, transnational literature, transnational turn, transculturality, transmigrant.

Постановка проблеми. У глобалізованому суспільстві традиційні концепції нації, національної культури та ідентичності стають дедалі розмитішими та крихкішими. Епоха постмодерну з її різноманітністю конструкцій ідентичності та культурно-мовної приналежності як фактора розвитку особистості та функціонування суспільства ставить під сумнів традиційне мислення в національних категоріях, обмеження монокультурної перспективи при розгляді культурних явищ, визначення культурної ідентичності належністю до певної території. Відповідно, межі національної чи етнокультурної класифікації потребують розширення, а національна концепція літератури – перегляду в контексті відкриття нових перспектив за кордонами національних парадигм та гомогенізуючих атрибутів.

Протягом тривалого часу походження автора функціонувало як вирішальний параметр його національно-культурної визначеності й служило (у багатьох випадках служить і досі) єдиною передумовою входження митців до національно-культурних сфер. Однак літературні тексти письменників, творчість яких перебуває «між культурами і мовами», кидає виклик цьому стереотипу, стає яскравим відображенням новітньої світової літератури, її невід’ємною частиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про те, як здійснювати літературознавче пізнання у ситуації з літературою, написаною авторами, які не живуть у своїй рідній країні і публікуються іноземною (нерідною) мовою (як правило, мовою країни проживання), розглядається протягом багатьох десятиліть. Це ілюструє досить велика кількість термінів, введених для категоризації творів означених авторів.

Якщо проаналізувати німецькомовне літературознавство, то тут, починаючи з 1970-х років, з’являються такі терміни, як «заробітчанська література», «література мігрантів», «література іноземців», «література меншин», «не лише німецька література», «література чужини», «література Шаміссо» тощо. Однак така категоризація враховувала насамперед позалітературні фактори – біографію, походження та соціальний статус автора – і нехтувала власне літературними. Задля уникнення такої маргіналізації з 90-х років ХХ ст. часто вживався і досі залишається актуальним такий термін, як «міграційна література». Він використовується для літератури, котра стосується міграції, на відміну від терміну «література мігрантів», що позначає літературу, написану людьми з міграційним досвідом або людьми, народженими в Німеччині з родинним міграцій-

ним походженням [4, с. 18]. Однак термін «міграційна література» також є суперечливим у літературознавстві й останніми роками дедалі частіше піддається критиці в дослідженнях, насамперед, через свою маргінальну функцію, адже ця література класифікується як література меншості в рамках домінантної національної літератури. До того ж, він не лише демонструє концептуальну та тематичну неточність та гомогенізує міграційний досвід та літературу як таку, а й створює бінарну опозицію між національною(ими) літературою(ами) та літературою міграції [8, с. 20–21].

З огляду на певну неоднозначність і дискусійність терміну «міграційна література», на зміну йому прийшли такі альтернативи, як «міжкультурна» та «транскультурна» літератури. Однак ці альтернативи, як зауважує Маттіас Аумюллер, з одного боку, є занадто широкими, оскільки вони не охоплюють соціально-політичних особливостей «міграційної літератури», а з іншого – занадто вузькими, оскільки висувають певні вимоги до художніх текстів [1, с. 8]. До того ж, особлива проблема з термінами «міжкультурний» та «транскультурний» полягає в тому, що «вони передусім служать для концептуалізації дослідницьких програм, тобто вони визначають дослідницькі підходи, за якими можна досліджувати будь-який текст» [1, с. 8]. Тому тут Єва Гаусбахер вочевидь має рацію, говорячи, що література, яка виникає в контексті міграції, перетворилася «з маргінальної позиції в літературознавстві у 1980-х роках на дослідницьку сферу, яку важко досягнути» [2, с. 187].

Відповідні зрушення в дослідженні цієї теми сталися в 90-х роках ХХ ст., коли відбувся так званий «транснаціональний поворот» у літературознавстві. В цей час з’являються перші спроби охарактеризувати літературу поза національними і культурними канонами. В дослідженнях частіше починає фігурувати ще один термін – «транснаціональна література». В сучасному літературознавстві він набуває особливої ваги, що відображає поява численних публікацій, дослідницьких проєктів, конференцій тощо. Дослідженням транснаціональної літератури займаються такі вчені, як Бішоф Д., Галицька О., Гаусбахер Є., Джей П., Комфорт-Гайн С., Сейхан А., Табернер С. та ін. Ці студії стали вагомим внеском у профілювання різних аспектів транснаціональності.

Постановка завдання. Транснаціональна література, яка за останні десятиліття дедалі більше привертає увагу міжнародної спільноти науковців, на жаль, залишається майже невід-рефлексованою в українському літературознав-

стві. Тому, орієнтуючись насамперед на останні студії вітчизняних і зарубіжних науковців, це дослідження має на меті окреслити риси транснаціональної літератури і показати її особливості.

Виклад основного матеріалу. Поняття транснаціональності, поряд з «ною світовою літературою», являє собою одну з сучасних концепцій, за допомогою якої має бути скасовано використання бінарних структур та авторських категоризацій в літературознавстві та культурології [8, с. 19–20]. Концепція транснаціонального, яка передбачає трансгресію національного референтного простору, пропонує продуктивний підхід до текстів, які раніше були віднесені до орієнтованих передусім на авторів класифікаційних категорій, таких як «заробітчанська література», «література мігрантів», «література іноземців» тощо.

У німецькому літературознавстві термін «транснаціональна література» утвердився останніми роками як «категорія сучасної літератури, яка стосується міграції та мобільних і плинних конструкцій ідентичності у світі, сформованому глобалізацією» [8, с. 32]. Однак, незважаючи на зростаючу популярність, поняття транснаціональної літератури все ще не має чіткої дефініції.

Наразі в літературознавстві існує декілька підходів до визначення транснаціональної літератури. За Азаде Сейхан, транснаціональна література – це «жанр письма, який діє поза національним каноном, піднімає проблеми, з якими стикаються детериторіалізовані культури, і говорить від імені тих, хто перебуває в [...] „паранаціональних“ спільнотах і альянсах» [10, с. 10]. У своїй нещодавно опублікованій монографії Пол Джей розуміє транснаціональну літературу як «різновид літератури, що виникає в конкретний історичний момент, пов'язаний спільним набором тем, які можна ідентифікувати, і складається з текстів, що об'єднані використанням подібних літературних прийомів, особливо добре пристосованих для їх дослідження» [7, с. 2]. Варто також додати, що Пол Джей формулює два підходи до тлумачення «транснаціональної літератури»: перший передбачає розгляд транснаціональної літератури як моделі літературознавства, яка розглядає всю літературу як мобільну в потенційно глобальному масштабі, за другим – це сучасна форма, пов'язана з певним набором історичних сил [7].

Отже, транснаціональну літературу можна розглядати у двох аспектах: з одного боку, як дослідницький підхід, який охоплює будь-які тексти, що виходять за межі національних і культурних кордонів, з іншого – для характеристики сучас-

них текстів, які написані авторами іншої (відмінної від рідної) національної, культурної та мовної приналежності й мають як на змістовому, так і на формальному рівні певні транснаціональні особливості письма.

Якщо розглядати транснаціональність як підхід, то транснаціональні тенденції стосуються не лише літератури XXI століття. Міграційні переміщення, перетин національних, культурних і мовних кордонів існували завжди, як і теми, пов'язані з ними. Саме тому Пол Джей, який займається дослідженням англійської літератури, закликає шукати транснаціональні елементи навіть в літературі нібито національній, «щоб уважно придивитися до того, як саме створення англійської літератури дедалі більше стає транснаціональним і як воно залучається до низки проблем, пов'язаних з глобалізацією» [6, с. 5–6]. Цієї ж позиції притримується і Доерте Бішоф, зазначаючи: «Навіть якщо транснаціональність стосується насамперед нових тенденцій в цьому літературному полі, пов'язана з цим переорієнтація щодо визначення філологічної предметної області та проявів літературного поза національним часто також є каталізатором для перерішення класичних текстів, які були віднесені до категорії видатних прикладів і навіть основоположних документів національного літературного канону» [2, с. 25]. Таким чином, транснаціональний поворот у літературознавстві розуміється не лише як відображення транснаціоналізму як сучасної реальності, але й як концепція та аналітичний інструмент, які спонукають нас переглянути твори минулого з іншої перспективи. Тому тут «йдеться не про визначення іншого канону чи корпусу текстів, а про інший спосіб читання» [2, с. 199].

Якщо розглядати транснаціональну літературу як таку, що стосується текстів сучасної літератури, то видається необхідним простежити ті критерії транснаціональності, за якими той чи інший текст можна було б віднести до цієї категорії. На думку Олени Галицької, «важливими критеріями транснаціональної літератури є: багатомовний досвід; багатокультурний досвід у ситуації меншини; нові транснаціональні культури пам'яті, в яких зіштовхуються різні значення, переоцінюються центральні історичні події, особистості та процеси, а традиційні наративи ставляться під сумнів і трансформуються» [5, с. 41]. Водночас авторка поділяє думку Елізабет Аренд, зауважуючи, що феномени транснаціональності в літературі розрізняють на трьох рівнях: 1) створення, 2) тематика та зображення 3) рецепція [5, с. 44].

Ще один підхід до визначення характеристик транснаціонального тексту пропонує Єва Гаусбахер. Вона доходить висновку, що транснаціональне письмо полягає «у зв'язку між стратегічними письмовими рішеннями (текстово-естетико-структурний рівень) із між- і/або транскультурною констеляцією (тематично-змістовий рівень) і життєвим досвідом авторів (біографічно-референтний рівень)» [2, с. 195]. Таким чином, дослідниця спирається на три рівні декодування літератури вигнання за Елізабет Бронфен: біографічно-референтний, тематично-змістовий і текстово-естетико-структурний [3, с. 171] – і переносить ці рівні на сучасну міграційну літературу. Акцентуючи свою увагу саме на наративних формах транснаціонального письма, дослідниця виділяє вісім особливостей нарації: 1) змінна наративна перспектива, де концепції мультиперспективності складають істотний принцип формування транснаціонального письма; 2) просторова побудова текстів, де домінують динамічні просторові моделі, такі як взаємодія центру та периферії, внутрішнього та зовнішнього просторів або «заходу» та «сходу». Характерним є зображення динамічних персонажів як таких, що пересуваються між культурами, або зв'язок минулого й сьогодення за допомогою аналептичної оповіді; 3) дублювання на всіх рівнях тексту: у часовій структурі (аналепсис, пролепсис), на рівні фігур (двійники), у просторовому оформленні (змішані локації); 4) феномен багатомовності, який реалізується через поліфонію як діалогізуючу структуру та як гетероглосію; 5) методи іронії, пародії та гротескної оповіді, які створюють амбівалентність; 6) стратегія мімікрії, яку можна спостерігати на всіх рівнях; 7) гра або реконструкція та деконструкція культурних авто- та гетеростереотипів; 8) тенденція до розмивання жанрів [2, с. 193–194].

Що стосується розгляду сучасної транснаціональної літератури на біографічно-референтному рівні, то тут можна виділити чотири типи транснаціональних авторів-мігрантів, а саме: 1) автори, які вже отримали статус авторів у своїй країні і своєю рідною мовою; 2) автори, які почали писати лише через досвід міграції; 3) автори, які змушені були залишити батьківщину в молодому віці і вирости в іншомовному просторі; 4) автори з міграційним походженням, чиї батьки (або один з батьків) народилися за кордоном, вони дво- або тримовні з дитинства [пор. 5, с. 44].

Звичайно, транснаціональні автори є певними «кочівниками», які блукають між різними сві-

тами та культурами і тому поєднують у собі різноманітні культурні елементи. Вони, як правило, добровільно обирають місце проживання і мову літературного самовираження (тим самим визначаючи класичне коло адресатів), в результаті чого виникає література «гібридності», «трансгресії», яка уникає національного привласнення. Своїми діями та способом мислення ці автори демонструють відсутність чітких культурних кордонів і класифікацій. Ці «трансмігранти» сучасної літератури мають творчий потенціал, формують гібридні і/або множинні ідентичності та сформовані щонайменше двома культурами, але не визначені ними. Таким чином, транснаціональна література займає особливе положення: між і/або в двох національних і культурних колах.

Варто також зауважити, що Азаде Сейхан не обмежує транснаціональну літературу лише авторами, які не проживають у своїх рідних країнах і використовують різні мови (як це було в перших її дослідженнях), а й поширює цю літературу на авторів, які займаються кроскультурною проблематикою, пишучи або в країні свого народження, або в країні проживання, кидаючи виклик традиційному уявленню про національну державу як об'єкт приналежності [9, с. 13]. В цих словах Азаде Сейхан помітна тенденція сучасного літературознавства до дедалі більшого узагальнення транснаціональної літератури.

На тематично-змістовому рівні літературні тексти цих авторів є транснаціональними наративами, які обертаються навколо тем перетину кордону, міграції, ідентичності, історії та культурного розмаїття. Хоча автори і пишуть свої тексти не рідною для себе мовою, у їхніх творах на різних рівнях, як правило, присутня країна походження. Укорінення транснаціональних авторів у щонайменше двох культурних традиціях визначає особливості їх літературної творчості, а створені тексти перебувають у національному і культурному міжпросторі. Тому на цьому рівні можна спостерігати різноманітні поєднання локального та глобального, а також елементи, мотиви, топоси та фігури, які нівелюють державні, культурні і мовні кордони.

Отже, розуміння транснаціонального тексту і його адекватна інтерпретація передбачає одночасний розгляд всіх трьох окреслених рівнів. Досліджуючи у такий спосіб транснаціональний потенціал літературних текстів, можна уникнути зміщення фокусу декодування тексту до обмеження тематичним рівнем, уможливити літературознавче освоєння його художньо-естетичних особливостей і сприяти об'єктивності здійсню-

ваного аналізу та переконливості ґрунтованої на аналізі інтерпретації.

Висновки. Дослідження транснаціональності спирається на постійну трансгресію національних, етнічних та культурних кордонів. Транснаціональність можна розуміти як «всеосяжну перспективу, яка прагне, з одного боку, „подолати методологічний націоналізм у літературознавстві”, а з іншого – виявляє взаємозв’язок цієї літератури з соціально-політичними та економічними подіями» [2, с. 190]. Саме тому в ХХІ столітті вона набуває особливого вираження і нових масштабів.

Транснаціональна література розриває дихотомію національної літератури і літератури меншин, «свого» і «чужого» і пропонує альтернативні погляди на Іншість, що виходять за межі сприйняття Інших з погляду вузьких стереотипів, безпідставних узагальнень і упередженої поверхневості. Саме така транснаціональна література передбачає формування транснаціонального / транскультурного читача, який мислить за межами національних і культурних кордонів, вступає у контакт із культурно гібридними героями, починає розуміти інші культурні моделі мислення, порівнюючи їх і формуючи власну точку зору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aumüller M. Migration und Literatur. Migration und Gegenwartsliteratur. Der Beitrag von Autorinnen und Autoren osteuropäischer Herkunft zur literarischen Kultur im deutschsprachigen Raum / Hrsg. von Aumüller M., Willms W. Paderborn : Brill, Wilhelm Fink, 2020. Band 5. S. 3–23.
2. Bischoff D., Komfort-Hein S. Handbuch Literatur & Transnationalität. Berlin, Boston : De Gruyter, 2019. 545 S.
3. Bronfen E. Exil in der Literatur: Zwischen Metapher und Realität. Arcadia 28, International journal of literary culture. Berlin u.a. 1993. H. 2. S. 167–183.
4. Dörr Volker C. Deutschsprachige Migrantenliteratur. Von Gastarbeitern zu Kanakstas, von der Interkulturalität zur Hybridität. Literatur der Migration – Migration der Literatur / Hrsg. von Hoff K. Frankfurt am Main u.a. : Peter Lang, 2008. S. 17–33.
5. Halytska O. Von Gastarbeiterliteratur zur transnationalen Literatur? Problematisierungen und Forschungsfragen. Актуальні питання іноземної філології : наук. журн. / за ред. І. П. Біскуб та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. № 12. С. 41–46.
6. Jay P. Global Matters. The Transnational Turn in Literary Studies. Ithaca / London : Cornell University Press, 2010. 223 p.
7. Jay P. Transnational Literature. The Basics. New York : Routledge, 2021. 214 p.
8. Roth D. Migration und Adoleszenz: Die (Un-)Möglichkeit transnationaler Handlungsfreiheit in Alina Bronskys «Scherbenpark» (2008), Steven Uhlys «Adams Fuge» (2011) und Martin Horváths «Mohr im Hemd oder wie ich auszog, die Welt zu retten» (2012). A thesis presented to the University of Waterloo and the Universität Mannheim in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Doctor of Philosophy in German. Waterloo, Ontario, Canada / Mannheim, Germany, 2017. 373 S.
9. Seyhan A. Unfinished Modernism: European Destinations of Transnational Writing. Migration and Literature in Contemporary Europe / Hrsg. von Gebauer M. und Schwarz Lausten P. München : Martin Meidenbauer, 2010. P. 11–21.
10. Seyhan A. Writing Outside the Nation. Princeton : Princeton University Press, 2001. 189 p.